

Історія

УДК 623.827(091):001,89-051Крючков

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.20525785>

**Дослідження історії розвитку підводного суднобудування в працях
професора Юрія Крючкова**

Мирун Владислав Віталійович

викладач ВСП «Фаховий коледж

Національного університету кораблебудування

імені адмірала Макарова». м. Миколаїв, Україна,

<https://orcid.org/0000-0002-7852-1039>

Прийнято: 16.05.2026 | Опубліковано: 30.05.2026

***Анотація.** У статті проаналізовано історико-наукові праці доктора технічних наук, професора Юрія Семеновича Крючкова (1928-2015), визнаного спеціаліста в галузі підводного суднобудування та авторитетного дослідника, як із історії суднобудування так й історії міста Миколаєва. Висвітлено етапи становлення інтересу фахівця до історії підводного суднобудування. Роки практичного досвіду роботи на Суднобудівному заводі імені А. Марті (нині ЧСЗ), в ЦНДІ-45 імені О.М. Крилова, навчання в аспірантурі, захист кандидатської та докторської дисертацій в галузі сформували величезний теоретичний та практичний фундамент спеціаліста в галузі підводного суднобудування. Проаналізовано перші наукові статті та монографію, що стали підґрунтям для подальших історичних досліджень. На прикладі наукової діяльності Юрія Крючкова проілюстровано*

заангажованість та недоброчесність радянських видавництв в питанні авторського права в СРСР.

Окрему увагу приділено фундаментальним узагальнюючим монографіям професора, що представляють першу спробу історико-критичного аналізу процесу становлення та розвитку підводного суднобудування, як на теренах України так і у провідних країнах Заходу. Праці професора наповнені важливими даними, що раніше були засекречені: інформація про верфі, креслення, моделі та типи човнів, імена та біографії конструкторів, приклади аварій та загибелі човнів. В монографіях вперше представлено повний історичний процес розвитку підводних човнів в світі загалом, і в СРСР зокрема. Визначена, також особиста роль Юрія Крючкова в будівництві, проектуванні та випробуванні субмарин та їх обладнання.

В статті показано значення спадщини професора для розуміння еволюції підводного суднобудування, як однієї з найбільш наукоємних галузей промисловості та внесок у дослідження історії Миколаєва, як провідного центру кораблебудування в Центрально-Східній Європі.

Ключові слова: *підводне суднобудування, історія суднобудування, Юрій Крючков, субмарини, історія науки і техніки, Миколаїв, кораблебудування.*

Research on the History of Submarine Shipbuilding Development in the Works of Professor Yurii Kriuchkov

Abstract. The article analyzes the historical and scientific works of Doctor of Technical Sciences, Professor Yurii Kriuchkov (1928–2015), a recognized specialist in the field of submarine shipbuilding and an authoritative researcher of both the history of shipbuilding and the history of the city of Mykolaiv. The stages in the development of the scholar's interest in the history of submarine shipbuilding are examined. Years of practical experience at the A. Marti Shipbuilding Plant (now the

Black Sea Shipyard), work at the Krylov Central Research Institute (TsNII-45), postgraduate studies, and the successful defense of candidate and doctoral dissertations in the field provided him with a substantial theoretical and practical foundation in submarine shipbuilding. The article analyzes the scientific papers and monograph that laid the groundwork for his subsequent historical research. The example of Yurii Kriuchkov's scholarly activity illustrates the bias and lack of integrity demonstrated by Soviet publishing houses with regard to copyright issues in the USSR.

Particular attention is devoted to the professor's fundamental synthetic monographs, which constitute one of the first attempts at a historical and critical analysis of the formation and development of submarine shipbuilding both in Ukraine and in the leading countries of the Western world. The professor's works contain important data that had previously been classified, including information on shipyards, technical drawings, submarine models and types, the names and biographies of designers, and accounts of submarine accidents and losses. These monographs present, for the first time, a comprehensive historical overview of the development of submarines worldwide in general and in the USSR in particular. They also identify Yurii Kriuchkov's personal contribution to the construction, design, and testing of submarines and their equipment.

The article demonstrates the significance of the professor's scholarly legacy for understanding the evolution of submarine shipbuilding as one of the most science-intensive branches of industry. It also highlights his contribution to the study of the history of Mykolaiv as a leading shipbuilding center in Central and Eastern Europe.

Keywords: submarine shipbuilding, history of shipbuilding, Yurii Kriuchkov, submarines, history of science and technology, Mykolaiv, shipbuilding.

Постановка проблеми. Історія суднобудування, особливо підводного, є однією з найважливіших складових розвитку технічних знань. Від самого початку металевого кораблебудування й до сьогодні ця галузь залишається взірцем наукомісткого виробництва. Створення підводних човнів не лише вплинуло на військово-морський потенціал держав, а й стало своєрідним локомотивом економічного й культурного зростання багатьох приморських міст. Миколаїв – одне з них. Тут, на берегах Бугу, формувалися покоління інженерів і робітників, чия праця забезпечувала створення найскладніших підводних човнів. Саме тому, дослідження цієї тематики має не лише академічне, а й суспільно-практичне значення.

Постать Юрія Семеновича Крючкова посідає виняткове місце серед дослідників історії підводного флоту в Україні. Він був не просто теоретиком – інженер, викладач, історик техніки. Його науковий діапазон охоплював як фундаментальні проблеми суднових енергетичних установок, так і долі конструкторів, які творили субмарини. Маючи докторський ступінь і працюючи професором у Національному університеті кораблебудування імені адмірала Макарова, Крючков залишив після себе унікальну спадщину, яка потребує аналізу та осмислення в наш час. Понад 55 років він віддав вивченню підводних човнів, причому не лише з технічного боку, а й в історичному та біографічному ракурсах.

Мета статті полягає в дослідженні наукової спадщини професора Юрія Крючкова та його внеску в розвиток історичних досліджень в галузі створення субмарин, зокрема значення його теоретичних та практичних розробок, що базувалися на засадах критичного аналізу процесу становлення та розвитку різних типів човнів, а також ролі професора в популяризації знань про історію становлення та розвитку підводного флоту в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз різнобічної діяльності професора професора Юрія Крючкова представлена в ряді

публіцистичних та наукових статей краєзнавців та журналістів Миколаївщини, а також учнів професора. Ці роботи висвітлюють окремі напрямки творчості науковця, що мають інформативний характер, або підсумовують важливі досягнення певного періоду життя Юрія Семеновича. Авторству Н. Рижевої та П. Тригуба належать перші наукові публікації, що узагальнюють науковий та творчий доробок професора [16; 17; 18].

Виклад основного матеріалу. Робота професора в галузі створення підводних човнів мала комплексний характер та проходила за чотирма напрямками: безпосередня участь в побудові субмарин на Суднобудівному заводі імені А. Марті (1953-1955 рр.), дослідження віброакустики механізмів (1956-1963 рр.), дослідження і розробка методів розрахунку вибухостійкості атомних енергетичних установок за дії неконтактних підводних ядерних вибухів (1963-2005 рр.), а також дослідження та розробка методів розрахунку деяких типів енергетичних установок (1983-1998 рр.) [1; 14].

У розмовах і публікаціях він неодноразово підкреслював, що дитяча зацікавленість субмаринами, підсилена технічною довершеністю цих кораблів та естетичним «замилуванням» їхніми обводами, визначила все його життя. Він вважав підводний човен найвищим витвором інженерного генія, своєрідним «вінцем творіння» технічної думки [2].

Інтерес до субмарин виник у нього ще в шкільні роки, коли він бачив їх біля стапелів миколаївських заводів. Ці перші зорові враження згодом переросли в серйозне зацікавлення. Навчання в Миколаївському суднобудівному інституті (нині – Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова) дало йому необхідну інженерну базу, а подальша робота в галузі проєктування підводних кораблів на Суднобудівному заводі імені А. Марті остаточно сформувала його як фахівця-практика. Саме в цей період він почав збирати матеріали з історії субмарин, яких катастрофічно бракувало у відкритому доступі [2].

Виконання обов'язків будівельника механічної частини у відділі підводного суднобудування заводу імені А. Марті (нині – Чорноморський суднобудівний завод) збагатили майбутнього фахівця практичним досвідом, що дозволило пізнати створення субмарин «з середини», а також надало можливість ознайомитися з літературою про підводні човни, що зберігалася в секретному архіві, так званого «першого» відділу заводу. У відкритій бібліотеці заводу молодий фахівець ознайомився з книгою М Лебефа та Г. Стро «Подводные лодки» опублікованою в СРСР у 1933 р. Зауважимо, що книга, певною мірою, вже втратила науково-технічне значення, проте стала базовою для Юрія Семеновича в розумінні розвитку підводного суднобудування [2].

Після проходження піврічних курсів конструкторів-підводників в Ленінграді в 1955 р. фахівець ставить мету написати першу наукову статтю про шляхи розвитку підводних човнів після Другої світової війни, спираючись на іноземні кораблі [1].

Стаття вийшла в 1956 р., коли Юрій Семенович вже навчався в аспірантурі та працював в ЦНДІ-45 імені академіка О. М. Крилова в Ленінграді. Доступ до бібліотек ЦНДІ-45 та Центральної воєнно-морської бібліотеки значно розширив його знання та розуміння процесів в тодішньому підводному суднобудуванні. Фахівець мав змогу працювати з книгами, альманахами та журналами провідних морських країн – США, Британії, ФРН та Італії [1; 4].

Доля його перших книжкових задумів була непростою. В Ленінграді, під час навчання в аспірантурі, а потім працюючи в ЦНДІ-45 імені академіка О. М. Крилова, Юрій Крючков вирішив написати працю, яка б уперше в СРСР розповіла про підводні човни післявоєнного періоду широкому загалу. Він хотів подолати інформаційну закритість, що оточувала флот.

Паралельно з написанням книги Юрій Семенович написав статтю про мирне використання підводних човнів в журнал «Техника молодежи», а також серію статей про бойові підводні човни в журнал «Военные знания». Після видання цих статей редакція журналу «Техника молодежи» запропонувала автору видати книгу про підводні човни [3; 4; 13; 14].

У 1960 році світ побачила його книга «Подводные лодки», але видавці скоротили її до мінімуму. Рецензент із видавництва «Знания» наполіг на тому, щоб прибрати майже всю технічну частину, залишивши лише загальний вступ і висновки про мирне застосування субмарин. Аргумент був цинічно простий: пересічному радянському читачеві не треба знати внутрішнє обладнання сучасних підводних човнів [1; 10].

Через декілька років з'ясувалося, що книгу відправили на рецензування в Управління кораблебудування Міністерства оборони СРСР, а вже в 1963 р. була опублікована книга двох офіцерів флоту Герасимова В.Н., Дробленкова В.Ф. «Подводные лодки капиталистических государств» в якій були вміщені креслення Юрія Семеновича з першої статті та книги поданої на рецензію до видавництва «Знание» [2].

Після повернення до Миколаєва 1973 року Юрій Семенович не залишив історичних досліджень. Він узявся за амбітніший проєкт – всесвітню історію еволюції підводних човнів, маючи намір охопити п'ять поколінь субмарин. Ним було написано два томи, але радянська цензура та ідеологічний тиск не дозволили їх опублікувати. Ані «Воениздат», ані «Судпромгиз» не ризикнули надрукувати роботу на таку «небезпечну» тему. Рукописи лягли в стіл.

Ситуація докорінно змінилася після розпаду СРСР. Скасування секретності, а також низка аварій на субмаринах у 1990-х роках (зокрема загибель «Курська» підігріла інтерес до теми) дали потужний імпульс публікаціям. Журнали «Судостроение» та «Морской сборник» почали

друкувати статті з історії підводного флоту, і Крючков став одним із найактивніших авторів.

У 1998 році вийшла його монографія «Подводные лодки Советского Союза, 1950-1995 гг.», яка досі за глибиною дослідження визнається зразковою. У ньому автор послідовно проаналізував усі бойові субмарини від першого до четвертого покоління. Він не просто перелічив технічні дані, а дав критичний аналіз: показав, які конструктивні рішення були вдалим, а які – помилковими. Зокрема, він довів, що човни першого покоління (проекти 627, 658, 659 тощо) мали вкрай низьку скритність і недостатню вибухостійкість. Їхня вразливість перед ядерною протичовною зброєю сягала майже 100%, що робило їх практично небоєздатними в умовах реального конфлікту. Автор вказує на екстенсивний характер розвитку підводного кораблебудування Радянського Союзу, де будівництвом великої кількості різномісних кораблів намагалися компенсувати їх низьку якість [9].

Видання отримало позитивні відгуки колег з Миколаївського кораблебудівного інституту (нині НУК імені адмірала Макарова). Кандидат технічних наук, доцент Михайлюк В. А. залишив позитивний відгук з деякими критичними зауваженнями: «В той же час критичний аналіз умов удосконалення підводних човнів, що подається через призму інженера-кораблебудівника здається дещо незавершеним, оскільки основні віхи розвитку підводного флоту визначалися політиками, воєнними доктринами, що часто змінювалися, а не інженерною логікою кораблебудівників та експлуатаційним досвідом офіцерів-підводників. У зв'язку з цим можна зрозуміти автора, який за відсутності відкритої достовірної інформації про фактичні події в деяких випадках пропонує власні версії того що відбувалося іноді відмінні від офіційних. Тобто не зі всіма твердженнями критичного аналізу автора можна безумовно погодитися, однак його бачення флотських проблем заслуговує поваги та визнання...» [1, с. 44].

У 2007 році виходить робота «Подводные лодки и их создатели, 1900-2000 гг.», що стала своєрідним підсумком усього творчого життя вченого. Вона об'єднала кілька раніше невиданих праць: «Устройство современных подводных лодок», «Создатели подводных лодок», «Подводные лодки мира. Сто лет развития» [1]. У ній уперше історія субмарин подана через біографії їх творців – понад 65 конструкторів, а загалом згадано 380 осіб. Читач дізнається не тільки про технічні рішення, а й про долі людей: перемоги, поразки, інтриги, бюрократичні перешкоди. Окремо розглянуто еволюцію енергетичних установок (від дизелів до атомних реакторів), систем озброєння, захисту, зв'язку й спостереження. Детально розглянуто новий напрям підводного суднобудування – субмарини з гібридними енергетичними установками. Видання має 413 креслень, фотографії човнів, портрети інженерів, а також вартісні дані. Монографія отримала схвальні відгуки від науковців і практиків-підводників [7].

Рецензія Бугасенка Б.А. професора НУК імені адмірала Макарова ілюструє загальне уявлення та авторський стиль робіт Юрія Семеновича: «Відзначимо три головні особливості цієї книги. Вона написана людиною, що знає технічну суть питання, за його пам'яті відбулася велика кількість критичних подій історії вітчизняного підводного флоту. Автор володіє яскравим даром коротко і ясно донести зрозумілою мовою складні технічні питання, вміє показати драматичну долю творчих особистостей – учасників процесу створення техніки, що знаходиться на вершині сучасної технології» [1, с.55].

В 2010 р. вийшло друге видання монографії «Подводные лодки и их создатели, 1900-2000 гг.», що була значно розширена та доповнена новим матеріалом: основні шляхи розвитку підводних човнів; історія розвитку робочих підводних човнів та підводних апаратів; мінне озброєння і засоби

самооборони субмарин, засоби пасивного захисту підводних човнів, віброакустичний захист, власна вибухостійкість і протиударний захист обладнання [8].

Третьою фундаментальною працею стала «Призраки в царстві Нептуна» (2008). Це збірка нарисів, присвячених підводному суднобудуванню в Миколаєві. Тут Юрій Семенович уперше відверто розповів про власну участь у створенні субмарин – адже гриф секретності впав повністю. Він описав не тільки конструкторські будні, а й драматичні епізоди: аварії, загибель людей, тиск згори. Нариси згруповано тематично та розташовано в хронології розвитку причорноморського суднобудування. Автор свідомо відмовився від енциклопедичної сухості, натомість прагнув показати конструкторів живими людьми – з їхніми амбіціями, труднощами та родинними проблемами [11].

Окрім монографій, науковий доробок Юрія Крючкова налічує десятки газетних і журнальних публікацій в галузі суднобудування. У миколаївській газеті «Вечірній Миколаїв» він тривалий час вів рубрику «З історії суднобудування», де у науково-публіцистичній формі розповідав про забуті сторінки техніки. Ці розвідки містили унікальний фактологічний матеріал, який не потрапляв до академічних видань.

Висновки. Отже, наукова спадщина професора Ю.С. Крючкова потребує подальшого, ретельного вивчення. Його праці – це не тільки хронологія подій, а глибокий аналіз складних технічних, організаційних і людських проблем. Вони є важливим джерелом для розуміння історії Миколаєва, всієї вітчизняної промисловості та військово-морської справи. Систематизація й популяризація цієї спадщини є нагальним завданням для сучасних дослідників історії науки та техніки.

Список використаних джерел

1. Документи про творчу та наукову діяльність Ю.С. Крючкова – академіка Академії наук суднобудування України, доктора технічних наук, професора, почесного громадянина м. Миколаїв, заслуженого працівника культури України (творча біографія, списки наукових та учбово-методичних праць, наукові, науково-популярні статті, статті в газетах, списки рукописів книг та ін.). ДАМО (Державний архів Миколаївської області). Ф. Р-5858. Оп.1. Спр. 154.
2. Крючков Ю.С. «Святая Троица». Записки о жизни и творчестве. Часть I. Удар под водой. ДАМО (Державний архів Миколаївської області). Ф. Р-5858. Оп. 1. Спр. 133.
3. Крючков Ю.С. Борьба с подводными лодками. *Военные знания*. 1957. №4. С. 24-27.
4. Крючков Ю.С. Краткие сведения об иностранном судостроении в 1956 г. *Судостроение*. 1956. № 8. С. 35-38.
5. Крючков Ю.С. Основные пути развития иностранных подводных лодок. *Судостроение*. 1956. № 6. С. 37-42.
6. Крючков Ю.С. Первая в мире подводная лодка с единым двигателем. *Морской сборник*. 1954. № 6. С. 81-84.
7. Крючков Ю.С. Подводные лодки и их создатели, 1900-2000 гг. Драмы людей, кораблей и идей. Николаев: Степь-инфо, 2007. 256 с.
8. Крючков Ю.С. Подводные лодки и их создатели: 1900-2000 гг. Драмы людей, кораблей и идей. Николаев: издательство Торубары Е.С.; издательство «Наваль», 2010. 512 с.
9. Крючков Ю.С. Подводные лодки Советского Союза, 1950-1995 гг.: историко-критический анализ развития и современного состояния. Николаев: Атол. 1999. 124 с.
10. Крючков Ю.С. Подводные лодки. Москва: Знание, 1960. 24 с.

11. Крючков Ю.С. Призраки в царстве Нептуна. Николаев : eI Talisman, 2008. 264 с.
12. Крючков Ю.С. Советские подводные лодки, 1952-1992 гг. Историко-критический анализ. Проблемы суднобудування: стан, ідеї, рішення. Матеріали міжнародної науково-практичного симпозіуму. Миколаїв. 1997. С. 64-66.
13. Крючков Ю.С. Современное торпедное оружие. *Военные знания*. 1957. №12. С. 15-16.
14. Крючков Ю.С. Торпедное оружие иностранных флотов. *Морской сборник*. 1958. № 4. С. 91-104.
15. Крючков Юрій Семенович. Людина року. Городянин року (1996-2019): загальноміська програма: біобібліографічний довідник / Центральна міська бібліотека ім. М. Л. Кропивницького, ЦБС для дорослих м. Миколаєва, ЦВГД «Наваль-Експерт». Миколаїв: Іліон, 2020. С. 120-122.
16. Рижева Н.О. Крючков Ю.С. – видатний фахівець в галузі кораблебудування. Історія української науки на межі тисячоліть. Київ. 2003. Випуск 13. С. 136-144.
17. Рижева Н.О. Крючков Ю.С. – науковець-енциклопедист. IX Миколаївська обласна краєзнавча конференція «Історія. Етнографія. Культура». Нові дослідження». Миколаїв: Вид-во Ірини Гудим, 2015. С. 167-170.
18. Тригуб П.М. Юрій Семенович Крючков – літописець Миколаєва. *Краєзнавство*. 2011. № 3. С. 120-123.